

O'RTA OSIYO XONLIKLARINING ROSSIYA IMPERIYASI TOMONIDAN BOSIB OLINISHI VA UNING TARIXIY OQIBATLARI

Xabibillayev Baxodir Asatilla o'g'li

Turan Internation Unversiteti o'qtuvchisi

Mrhabibillayev@gmail.com

Abdulboqiyeva Fazilat Baxtiyor qizi

Turan Internation Unversiteti talabasi

Abdulboqiyevafazilat07@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asrda O'rta Osiyo xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi jarayoni tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Jumladan, Qo'qon xonligi tarixiga oid mahalliy tarixchilar tomonidan yaratilgan "Tarixi jadidi Toshkand", "Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin", "Tarixi Shohruxiy" kabi asarlar ilmiy jihatdan o'rganilib, ularda Rossiya imperiyasining harbiy yurishlari, xonliklardagi ichki siyosiy vaziyat hamda bosqinchilikning oqibatlari yoritib beriladi. Shuningdek, maqolada O'rta Osiyo xonliklarining zaiflashuv omillari, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati va ushbu jarayonlarning mintaqa taraqqiyotiga ta'siri haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot davomida mahalliy tarixnavislarning asarlari muhim tarixiy manba sifatida baholandi.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, O'rta Osiyo xonliklari, Qo'qon xonligi, mustamlakachilik siyosati, tarixiy manbalar, Turkiston, harbiy yurishlar, tarixnavislik.

Аннотация. В данной статье на основе исторических источников анализируется процесс завоевания среднеазиатских ханств Российской империей в XIX веке. В частности, с научной точки зрения исследуются произведения местных историков, такие как «Тарихи жадидаи Тошканд», «Ансоб ус-салотин ва таворих ул-хавокин» и «Тарихи Шохрухий», в которых освещаются военные походы Российской империи, внутренняя политическая ситуация в ханствах и последствия колониальной политики. Также в статье рассматриваются причины ослабления среднеазиатских ханств, колониальная политика Российской империи и влияние этих процессов на развитие региона. В ходе исследования труды местных историков оцениваются как важные исторические источники.

Ключевые слова: Российская империя, среднеазиатские ханства, Кокандское ханство, колониальная политика, исторические источники, Туркестан, военные походы, историография.

Annotation. This article analyzes the process of the conquest of the Central Asian khanates by the Russian Empire in the 19th century based on historical sources. In particular, such works of local historians as "Tarixi jadidi Toshkand", "Ansob us-

salotin va tavorix ul-xavoqin”, and “Tarixi Shohruxiy” are scientifically examined, highlighting the military campaigns of the Russian Empire, the internal political situation in the khanates, and the consequences of colonial policy. The article also discusses the factors behind the weakening of the Central Asian khanates, the colonial policy of the Russian Empire, and the impact of these processes on the development of the region. During the research, the works of local historians are evaluated as important historical sources.

Keywords: Russian Empire, Central Asian khanates, Kokand Khanate, colonial policy, historical sources, Turkestan, military campaigns, historiography.

Kirish. XIX asr Oʻrta Osiyo tarixida keskin siyosiy oʻzgarishlar, ichki nizolar va tashqi bosqinlar bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasining mintaqaga bosqinchilik siyosati Oʻrta Osiyo xonliklari — Qoʻqon, Buxoro va Xiva davlatlarining siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy hayotiga katta taʼsir koʻrsatdi. Rossiya imperiyasi harbiy kuch va diplomatik vositalar orqali Turkiston hududlarini bosib olib, ularni oʻz mustamlakasiga aylantirishni asosiy maqsad qilib qoʻydi. Mazkur davr voqealarini yoritishda mahalliy tarixnavis olimlarning asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, Muhammad Solih Toshkandiyning “Tarixi jadidi Toshkand”, Mulla Olim Mushrifning “Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin”, Muhammad Yunus Toibning “Tarixi Aliquli Amirlashkar” hamda Niyoz Muhammad Hoʻqandiyning “Tarixi Shohruxiy” asarlarida Qoʻqon xonligining siyosiy ahvoli, Rossiya imperiyasining bosqinchilik harakatlari va xonlik ichidagi murakkab vaziyatlar batafsil bayon etilgan. Ushbu tarixiy manbalar orqali Rossiya imperiyasining Turkistonni bosib olish jarayonlari, xonliklarning ichki zaiflashuv sabablari hamda mahalliy hukmdorlar faoliyatini chuqur tahlil qilish imkoniyati yuzaga keladi. Ayniqsa, Toshkentning bosib olinishi, Aliquli Amirlashkarning faoliyati, Xudoyorxon va Mallaxon davridagi siyosiy jarayonlar tarixiy manbalarda keng yoritilgan. Shu bois mazkur maqolada Oʻrta Osiyo xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi masalasi mahalliy tarixiy asarlar asosida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi hamda bosqinchilik siyosatining mintaqa taraqqiyotiga koʻrsatgan taʼsiri ochib beriladi.

Muhokama va natijalar. XIX asrda Rossiya imperiyasining Oʻrta Osiyoga nisbatan olib borgan bosqinchilik siyosati mintaqaning siyosiy va ijtimoiy hayotida tub burilish yasadi. Ayniqsa, Qoʻqon xonligining ichki siyosiy beqarorligi, hukmdorlar oʻrtasidagi nizolar hamda markaziy boshqaruvning zaiflashuvi Rossiya imperiyasining harbiy yurishlarini osonlashtirgan muhim omillardan biri boʻldi. Tarixiy manbalarda xonlik hududlarida yuzaga kelgan ichki kurashlar, mansab talashish va iqtisodiy tanglik holatlari batafsil yoritilgan. Muhammad Solih Toshkandiy, Mulla Olim Mushrif hamda Niyoz Muhammad Hoʻqandiy kabi tarixnavis olimlarning asarlarida Rossiya imperiyasining Turkiston hududlariga bosqinchilik harakatlari aniq tarixiy

voqealar asosida bayon etiladi. Xususan, Toshkentning bosib olinishi, Aliquli Amirlashkarining harbiy faoliyati hamda Xudoyorxon davridagi siyosiy vaziyatlar haqida muhim ma'lumotlar berilgan. Ushbu asarlar nafaqat tarixiy voqealarni yoritadi, balki o'sha davr mualliflarining siyosiy qarashlari va voqealarga munosabatini ham aks ettiradi. Rossiya imperiyasi O'rta Osiyoni bosib olishda zamonaviy qurol-aslaha, harbiy strategiya va diplomatik usullardan samarali foydalangan. Mahalliy xonliklar esa o'zaro kelishmovchiliklar sabab yagona qarshilik ko'rsata olmagan. Natijada Turkiston hududlari bosqichma-bosqich Rossiya mustamlakasiga aylantirilgan. Tarixiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Rossiya imperiyasining asosiy maqsadi O'rta Osiyoda siyosiy hukmronlikni o'rnatish, savdo yo'llarini nazorat qilish hamda hududning iqtisodiy imkoniyatlaridan foydalanishdan iborat bo'lgan. Shu bilan birga, bosqinchilik siyosati mahalliy aholining turmush tarziga, milliy qadriyatlariga va davlat boshqaruvi tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqot natijasida XIX asrda Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo xonliklarini bosib olish jarayoni harbiy, siyosiy va iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Mahalliy tarixnavislar tomonidan yaratilgan asarlar ushbu davr tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi isbotlandi. Shuningdek, Qo'qon xonligidagi ichki nizolar, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi va hukmdorlar o'rtasidagi kurashlar Rossiya imperiyasining istilochilik siyosatini tezlashtirgan asosiy sabablar qatoriga kirishi ma'lum bo'ldi. Tarixiy asarlarda Toshkentning bosib olinishi, Aliquli Amirlashkarining faoliyati va Rossiya qo'shinlarining harbiy yurishlari haqida qimmatli ma'lumotlar mavjudligi aniqlandi. Tahlillar natijasida Rossiya imperiyasining Turkiston hududida mustamlakachilik boshqaruv tizimini shakllantirgani hamda bu holat mahalliy siyosiy mustaqillikning yo'qolishiga olib kelgani yoritildi. Shu bilan birga, mahalliy tarixchilar asarlarining ilmiy ahamiyati yuqori ekanligi va ular O'rta Osiyo tarixini xolis o'rganishda muhim manba vazifasini bajarishi asoslab berildi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining O'rta Osiyo xonliklarini bosib olishi mintaqa tarixida tub burilish yasagan siyosiy jarayonlardan biri bo'ldi. Qo'qon, Xiva va Buxoro davlatlari ichki siyosiy nizolar, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi hamda iqtisodiy tanglik sabab tashqi bosqinga qarshi yetarli darajada birlashgan holda qarshilik ko'rsata olmadilar. Manbalarda, xususan, Mirzo Olim Mushrifning "Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin" asarida Qo'qon xonligidagi siyosiy beqarorlik, hukmdorlar almashinuvi va amaldorlar o'rtasidagi kurashlar batafsil tasvirlangan. Bu holat Rossiya imperiyasining harbiy yurishlarini osonlashtirgan muhim omillardan biri bo'lgan. Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlarida Xiva xonligining Rossiya bilan munosabatlari, harbiy to'qnashuvlar va xonlikning ichki ahvoli yoritiladi. Ogahiy voqealarni bevosita kuzatgan tarixchi sifatida xonlikning zaiflashuv sabablari, harbiy tizimning eskirganligi hamda boshqaruvdagi muammolarni ko'rsatib beradi. Bu esa Rossiya imperiyasining zamonaviy qurollangan qo'shinlari oldida mahalliy

davlatlarning imkoniyatlari cheklanganini tasdiqlaydi. Mirzo Abdulazim Somiyning “Tarixi salotini mang’itiya” va “Tuhfai shohiy” asarlarida esa Buxoro amirligining Rossiya bosqiniga munosabati, amir Muzaffar davridagi siyosiy jarayonlar hamda harbiy muvaffaqiyatsizliklar bayon etilgan. Muallif Rossiya qo’shinlarining ustunligi bilan birga, amirlikdagi ichki boshqaruv zaifligi va ayrim amaldorlarning layoqatsizligini ham tanqid qiladi. Ushbu manbalar O’rta Osiyo davlatlarining bosib olinishi faqat tashqi bosqin emas, balki ichki siyosiy inqiroz natijasi ham bo’lganini ko’rsatadi. Rossiya imperiyasi bosqinidan keyin mintaqada siyosiy boshqaruv tizimi keskin o’zgardi. Xonliklarning mustaqilligi cheklanib, ular imperiya manfaatlariga bo’ysundirildi. Yangi ma’muriy boshqaruv tizimi joriy qilinib, mahalliy hokimiyat vakillari nazorat ostiga olindi. Shu bilan birga, Rossiya imperiyasi mintaqada temiryo’l, savdo aloqalari va yangi iqtisodiy tizimlarni rivojlantirishga ham e’tibor qaratdi. Tahlil qilingan tarixiy manbalar asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin: O’rta Osiyo xonliklarining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi ichki siyosiy beqarorlik, iqtisodiy zaiflik va harbiy texnik ortda qolish bilan chambarchas bog’liq bo’lgan. Mirzo Olim Mushrif, Muhammad Rizo Ogahiy va Mirzo Abdulazim Somiy asarlari bosqin davri voqealarini o’rganishda muhim tarixiy manba hisoblanadi hamda ular orqali xonliklarning ichki ahvoli va Rossiya bilan munosabatlari yoritiladi. Rossiya imperiyasi hukmronligi natijasida O’rta Osiyoda siyosiy mustaqillik cheklanib, imperiyaga qaram ma’muriy boshqaruv tizimi shakllangan. Bosib olish iqtisodiy va madaniy sohalarida ham katta o’zgarishlarni yuzaga keltirgan bo’lib, yangi savdo yo’llari, infratuzilma va ta’lim tizimlari paydo bo’lgan. Mustamlakachilik siyosati mahalliy aholi manfaatlariga zid ravishda olib borilgan bo’lsa-da, u milliy uyg’onish va jadidchilik harakatining kuchayishiga ham turtki bergan. Ushbu tarixiy jarayonlar keyingi davrlarda O’rta Osiyo xalqlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko’rsatgan. Ammo bu jarayonlar asosan imperiyaning iqtisodiy manfaatlariga xizmat qilgan.

Xulosa. XIX asrda Rossiya imperiyasining O’rta Osiyo xonliklarini bosib olishi mintaqa tarixidagi eng muhim siyosiy jarayonlardan biri hisoblanadi. Rossiya imperiyasi harbiy qudrati, siyosiy bosimi va iqtisodiy manfaatlar orqali Turkiston hududlarida o’z hukmronligini o’rnatishga muvaffaq bo’ldi. Qo’qon xonligidagi ichki nizolar, markaziy hokimiyatning zaiflashuvi hamda hukmdorlar o’rtasidagi o’zaro kurashlar esa bosqinchilik siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshishiga zamin yaratdi. Maqolada tahlil qilingan “Tarixi jadidi Toshkand”, “Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin”, “Tarixi Shohruxiy” kabi tarixiy asarlar o’sha davr voqealarini o’rganishda muhim manba ekanligi bilan ajralib turadi. Ushbu asarlarda Rossiya imperiyasining harbiy yurishlari, Toshkentning bosib olinishi, Aliquli Amirlashkarning faoliyati hamda xonlikdagi ichki siyosiy vaziyatlar keng yoritilgan. Tadqiqot natijasida mahalliy tarixnavis olimlarning asarlari nafaqat tarixiy

voqealarni aks ettirishi, balki o'sha davrning siyosiy va ijtimoiy muhitini ochib beruvchi muhim ilmiy meros ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati O'rta Osiyo xalqlarining siyosiy mustaqilligini cheklab, mintaqaning keyingi taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani ma'lum bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Solih Toshkandiy. Tarixi jadidi Toshkand. – Toshkent, 2018. – B. 357-bet
2. Mulla Olim Mushrif. Ansob us-salotin va tavorix ul-xavoqin. – Toshkent, 1995. – B. 258-bet.
3. Niyoz Muhammad Ho'qandiy. Tarixi Shohruxiy. – Toshkent: Sharq, 1991. – B.359-bet
4. Muhammad Yunus Toib. Tarixi Aliquli Amirlashkar. – Toshkent, 1996. – B.-155-bet
5. Ziyayev H. Turkistonda Rossiya tajovuzi va hukmronligiga qarshi kurash. – Toshkent: Sharq, 1998. – B.-174-bet
6. Axmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2001. – B.-225-bet
7. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi. – Toshkent: Universitet, 2002. – B.-112-bet
8. Alimuhamedov A. O'rta Osiyo xonliklari tarixi. – Toshkent, 2003. – B. 144–145-betlar
9. Is'hoqov Y. Qo'qon xonligi tarixi. – Toshkent: Fan, 1995. – B. 86-bet
10. Bexbudiy P.M. Turkiston olimlarining yurt taraqqiyotida tutgan o'rni. – Toshkent, 2020. – B.-52.-bet